

z našo še živo preteklostjo, s psevdoslovenskim avtrijskim narodom, z miselnostjo devetega činovnega razreda in hkratu z moralistiko. To določa tudi kulturno vrednost Kreftove komedije.

Vrednote drame zmanjšujejo prelomi v zgradbi, pomanjkanje človeških globin in doslednosti značajev, in kar je važno, gibljivost okusa, kjer ne more odločati sam okus. Tako je Kreft zelo neodločeno nakazal problem voditeljstva, zato ni z njim obračunal, ni pokazal niti nosilca novih idej niti takih idej samih, kar učinkuje zdaj le kot površnost, a utegne pozneje vedno bolj škodovati delu. Ni ustvarjal neposredno iz celotne nove duhovnosti, marveč zgolj razumsko, racionalistično in duhovito, zato se je omejil na izsek iz ravnine malomeščanstva, namesto da bi narisal izsek iz narodnega prostora. Priznati pa moramo, da je naslikal jedro tega prostora, jedro te družbe in je zato žel tudi uspeh.

Nekoliko vzrokov, zakaj tudi Kreftova komedija ni mogla v sezoni doseči večjega pomena, sem že naznačil. Mnogi izmed teh so zunaj gledališča in samo začasni. Presenetile so nas pa letos vse tri novosti, vsaka pa svoje, in je prav škoda, da je zmagala samo ena naturalistična igra, ker naturalizem na tej stopnji še ne more dati duhovnega užitka širšim plastem družbe.

Ivo Grahor.

ČEŠKI ESEJ

Rajmund Habřina

Esej, ki so ga prvotno imeli za kalup, katerega je treba polniti z znanstvenim spoznanjem in ki se je šele v 18. in 19. stoletju razvil do svoje bistvene forme, namreč v najvirtuoznjšo literarno prozo, zahteva od tistih, ki mu hočejo služiti, mnogo osnovnih pogojev. Njegov ponosni znak je še vedno v tem, da združuje natančno pojmovno mišljenje z intenzivnim umetniškim izražanjem; to je pa tudi skalovje, ob čigar ostrinah se pogosto drobita trud in delo zapletenega organizma, v katerem duh govori s srcem, oba pa s posvečenim tehničnim prizadevanjem. Zaradi takó vzvišenega znaka, zavoljo popolne simbioze misli in izraza, v kateri kaj često celó najtežje misli odskakujejo lahko kakor odbojne žoge, se nam vsiljuje potreba in kar nujnost, da ostro in z vsem poudarkom odklonimo to, kar se nam kajkrati ponuja kot esej in kar je v bistvu samo nevredna zloraba tega imena. Kajti esej je dragocen vrt izbranih duhov, in nikar ni vsakomur dano, da v njem prosto diha. Njegovo cvetje tepta marsikdo zato, ker ga ne opaža, ali pa zato, ker nima zanj razumevanja. Ako pa nekateri nimajo zanimanja, a drugi ne razumevanja, ni to še nikdar oviralo lepote, da ne bi obstajala, kajti lepota lahko živi leta in leta neopažena in nerazumevana. Če je potemtakem le malo ljudi, ki lahko dihajo v ozračju eseja, jih je še manj, ki ga ustvarjajo in ki dosežajo v njem maksimalne vrednote v pravem pomenu besede. Tudi ta, češkemu eseju namenjeni sestavek bo upošteval esejistično produkcijo samo toliko, kolikor je dala življenju in literarni umetnosti najboljše in najdragocenejše darove; vse, kar se ne približuje tej stopnji, ostani izven našega pregleda.

Navaden in povsem naraven je pojav, da literarna zvrst, ki je bila sprejeta iz tujine in presajena v nova tla, dolgo časa poganja in raste iz svojih osnov, preden doseže višek in popolno mojstrstvo. Pri češkem eseju je treba takoj poudariti, da je hodil nasprotno pot. Češka lirika je, na primer, dolgo rasla iz neznatnih pesniških poganjkov, iz prvih lahkih dihov svojega vonja, kakor

jih imamo v starih cerkvenih pesmih, preden se je po stoletnem razvoju povzpela do pesnika v pravem pomenu besede, kakor je bil K. H. Máchá. Čeřki epos kot pogoj modernega čeřkega romana je rasel dolgo in dolgo, ne da bi se v njem zaiskrila umetniška posvetitev; le-tó mu je vdihnil šele ženski tvorni genij Božene Němcove. Čeřka drama je rasla iz ubogih začetkov srednjeveřkih iger in je našla stoprav po dolgih ovinkih, po brezuspešnem tipanju in hrepenem iskanju šele v nedavnem času neke vrednote. Samo pri čeřkem eseju je bilo drugače. Komaj je bil vpeljan v življenje, že je dozorel do mojstrstva. Pokazal je plodove kar med cvetjem in takoj pri samih koreninah.

Tak pojav mora kajpak biti v neposredni zvezi z nenavadno močno osebnostjo, ki vnaša v umetnost in življenje nove oblikovne vrednote. Táko osebnost so dobili Čehi s *F. X. Šaldo*, ki ni samo prvi stvarjalec čeřke moderne kritike in ustanovitelj sodobne čeřke kritične besede, marveč je takisto stvaritelj čeřkega eseja. V dobi, ko je bil svetoven esej že na višku in je poznal imena kakor Macaulay, Carlyle, Emerson, je Šalda skušal esej šele udomačiti v čeřkih tleh, da, moral mu je celó priboriti pravico do življenja, do golega obstoja. Bilo je v tistem nemirnem obdobju devetdesetih let ob koncu prejšnjega stoletja, ko novo, mlado pokolenje ni čutilo na sebi le ran, ki jih je prizadejala negotovost prehodne dobe, marveč tudi dvorezen nož brezobzirne analize. *F. X. Šalda*, analitičen, vendar pa tudi zelo tenkočuten duh, ki se je bal trajne negacije, je takrat kakor le redkokdo drug trpel, ker ni bilo sinteze. Ko se je bil v tistih letih začasno odvrnil od sveta romanskih slovstev in iskal v strujah germanškega sveta zaslombo svojemu moralnemu prizadevanju, sta jela pronicati v njegov osebni svet Carlyle in Ruskin in preko njiju je prihajala tudi izpodbuda za esejistično ustvarjanje. Toda Šaldov boj za ustvaritev eseja je bil dokaj hud. Njegov jezik, ki je bil izprva razklan, polarizujoče razcepljen na strokovno-znanstveno besedo in na liriko, se je počasi okoriščal s strokovnim psiholořkim jezikom, nato pa se je napajal ob angleřkih vzorcih, in ker je pri vsem tem bil vedno blizu pesniški slikovitosti in ker se je oklepal načela, da stil kot skrajni subjektivni element vsekdar izraža in nosi individualno osebnost, je po letu 1900 dospel do take ponotrzanjenosti, poglobljenosti in skladnosti, da je dozorel za pravo esejistično oblikovanje.

Šalda, poleg Masaryka nedvomno največji duh sodobne Čeřke, duh, v katerem je skrit poleg korenitega kritika in do muk stopnjevanega analitika tudi pesnik, ni eseja samo vpeljal med Čehé, marveč ga je tudi vzgojil do najvišje mere. Na tem mestu ne moremo uvaževati vseh njegovih spisov, zato naj samo opozorimo na njegove nepozabne in še vedno žive, prebojne in konstruktivne „Boje o zitrék“, v katerih je uporabil esejistično formo za izražanje svojih misli o umetnosti kot življenjski in socialni funkciji, o izvornosti in neponavljajoči se veljavi umetnostne in nraštvene tvorbe, o prepričevalnosti intuitivnega življenjskega spoznanja, o zahtevah sodobnega klasicizma, o zavestno narodni literaturi in sploh o tipično šaldovskih problemih, h katerim je prodiral s svojo čudovito se ujemaajočo analizo in intuicijo.

Generacija devetdesetih let je bila večidel generacija s posebno vnmó, a tudi s posebno dovtetnostjo za esejistično formo, s katero je izražala svoje najbolj skrite upe, bolesti, hrepenenje in zmage. Tako je treba poleg *H. G. Schauerja* takoj omeniti glasnika čeřke „dekadence“ *Jiřija Karáska ze Lvovic*, ki je na osnovi široke kritične izobrazbe in na podlagi obilnega poznanja zapadno-

evropske literature, na izpodbudah, ki jih je dobival od nemškega prevrednotevalca vrednot Friedricha Nietzscheja, pisal čisto literarne eseje, ki jih odlikuje čut za aforistično zgoščeno. Dalje sodi v to vrsto pesnik in ustanovitelj „Moderne revue“ Arnořt Procházka, skeptičen in drzen duh, ki je šel vse do kulta zla in groze in je kajkrati z vnemo, ki nas preseneča pri takem skeptiku, v esejistični obliki tolmačil in osvetljeval miselno močno zapletene in v javnosti prezrte, če ne obsojene avtorje. Potlej je tu Šaldov posnemovalec in popularizator F. V. Krejči, ki v rapsodičnem, a pogosto samo bombastičnem slogu neumorno govori o prerodu človeřtva v socializmu in skuša doumeti položaj in zmisel pesnika v bodoči družbeni organizaciji. Pozneje se jim pridruŹuje še Miloř Marten, ki bolj imponira po svoji intelektualni duhovitosti kakor po predornem pogledu v najgloblja umetnostna vprařanja, o katerih sicer rad govori; izraŹa se v zapletenem, baročnem slogu, ki je v njem več umstvene kombinacije kakor neposrednega notranjega deleŹa. Ti esejisti so bili pristaři „Moderne revue“ in so v odporu zoper domačo realistično umetnost in pod močnim vplivom Przybyszewskega, Wildea in Nietzscheja usmerjali svojo esejistično tvorbo v aristokratski individualizem, zdruŹevali umetnostna vprařanja s seksualnostjo, poudarjali podzavest kot močno iracionalno prvino v umetnostnem dejanju in oznanjali prepričanje, da je deŹela sle v najtesnejši zvezi z deŹelo smrti. Prav posebno pa jih druŹi njihov zmisel in kultivirani čut za rahlo lepoto in čar esejistične besede.

Nobeden izmed prej omenjenih čeřkih esejistov ni mogel prekositi mojstrstva Šaldovega eseja; da niti dosegli ga niso. Kakor da bi se smeli samo izvoljenci, čijih genialnost se je Źe zdavnaj razkrila v njih Źivljenju, igrati v ledeniški viřini te najteŹje literarne zvrsti, se je postavil takoj in kar najtesneje ob bok Šaldi visoki čeřki esejist Otokar Březina. Če bi bili njegovi eseji spisani v drugem jeziku, ne v čeřcini, ki ne sodi med svetovne jezike, bi bili danes lastnina vse kulturne Evrope, dasi je sicer kaj teŹko pronikniti vanje. Březina, ta oznanjevalec skritih glasov samote, poniŹnosti in nedoumljivega vpliva krasnega bitja na dušo, rapsodični vizionar in mistični ekstatik, je spregovoril skozi svoje eseje, izmed katerih se prav posebno odlikuje smotrno spisana knjiga „Hudba pramenů“, Źele potem, ko je zaključil svoje pesniřko delo. Březinovi eseji so napolnjeni z globoko modrostjo, v kateri se stika vzhod z najboljšim, kar je dala človeřtvu evropska kultura; neposredno in najpogosteje govori o načelih, ki so podlaga njegove umetnostne tvorbe. Redkokje v svetovni literaturi najdeš o lepem in skrivnostnem v umetnosti toliko do intimnosti zajetih besed, le redkokje lahko toliko čitaš o ljubezni do pravičnosti in o načelu vesoljnega razvojnega monizma kakor pri Březini; le redkokje, izvzemši morda pri Maeterlincku, srečuješ tako razumevanje in oznanjevanje Źivljenjskega heroizma kakor ga srečuješ tu. Březina je v čeřkem slovstvu tako edinstven pojav, da pogosteje iščejo pri njem tega, kar ga pribliŹuje Evropi, kakor prvin, ki ga veŹejo z domačimi tli, katera mu sicer niso mogla nič kaj dosti nuditi. V svojih esejih ni samo odličen mislec, ki kar zakriva vso ostalo čeřko povprečnost, marveč je prav tako velik umetnik. Če iz njegovega pesniřkega dela govori himničen rapsodik, se iz esejev oglašja posvečen prerok, ki svoje mogočne periode, v katere lahko prodro samo izvoljenci, gradi na metaforičnem učinku. Kdor ne more miselno, s točnimi logičnimi sklepi doumeti njegovih zapletenih pre-

mišljevanj, se lahko opaja z ritmičnim tokom njegove besede, čije valovi ga tako rekoč sami potegnejo za seboj in mu z nenavadno sugestivnim glasom pripovedujejo o sladki oblasti duše tam na mejah realnega in neznanega sveta. Češki prozni jezik se je v Březinovih esejih razpel v najčistejše tone.

Po mogočni erupciji, ki jo je dosegel češki esej s Šaldovim in Březinovim imenom, je njegov nagli vzgon očitno opešal in se je po dobi oseke zopet razmahnil v generaciji, ki je pravkar prekoračila svojo petdesetletnico. Iz nje stopa pred nas ahasverovski značaj *Otokarja Fischerja*, čigar duh se pogloblja v psihologijo raznih umetnostnih dob; nadarjen je še s posebnim zmisлом za razumevanje zapletenih pojavov na mejah genialnosti in bolezní in oborožen z močno kulturo slovstvene estetike. V svojih esejih podaja bodisi monografične podobe osebnosti, ali pa se, kakor n. pr. v svoji odlični knjigi „Duše a slovo“, bavi s problemi sovisnosti notranjega doživljanja in slovstvenega izražanja. Tu blizu je tudi esejist širokih vidikov in evropske razgledanosti, *Arne Novák*, ki ga smemo uvrstiti med najbolj disciplinirane in najspretnjše češke esejiste. Je več in zrel tehnik; prav posebno nadarjenost kaže za umevanje zapletenega baročnega sloga, ki mu je jezik kot instrument misli docela svojska vrednota. Novák se najbolj posveča literarnemu eseju in je v njem odkril marsikaj novega. Ta vneti apostol češkega tradicionalizma je umel posebno srečno odkrivati v eseju plasti, ki jih je sprejemala generacija od generacije; na osnovi svojega znanstveno-literarnega dela, čigar središčna prvina je zgodovinski interes, je umel vso zgodovino češke slovstvene kulture zastebriti pod mogočen strop svoje esejistične umetnosti. Vneti poveličevalec umetnosti in vitalizma *Miroslav Rutte* izgubi dokaj svojega bleska, če ga postavimo takoj ob bok Arneu Nováku. Rutte je sicer zgovoren esejist, vendar pa ni obdarjen s tako disciplino in sugestivnostjo besede kakor Novák. Od Novákovega lessingovskega duha ga takisto loči njegov pragmatični program, katerega pa ni mogel povzdigniti v tipičnost. To je uspelo mnogo širšemu duhu, romanopiscu in že ugaslemu dramatikcu evropskega slovesa, *Karlu Čapku*, ki je iz mržnje do slehernega iluzionizma in iz vnetega optimizma postavil svoj, iz podlage filozofske izobrazbe rastoči esej v službo pozitivnih življenjskih potreb. Če se ne ozremo še na zrelega esejista *Františka Chodoba*, ki se bavi z zamotanimi pojavi angleške književnosti, obstajata na terišču esejističnega tekmovanja iz generacije petdesetletnikov Arne Novák in Karel Čapek, prvi kot predstavitelj eseja slovstvenega značaja, drugi pa kot ustvaritelj eseja s povsem življenjskimi nameni.

Po drugi močni generaciji esejistov nastopa na Češkem skoraj popoln prelom z esejem; mlada povojna generacija pogloblja to vrzel tem bolj, čim večji je njen čut za improvizacijo in čim manjši za smotrno graditev in moralno odgovornost kulta besede. Ne samo, da zdaj ne dosežajo pomena Šaldovega, Březinovega in Novákovega ali Čapkovega eseja: izginja celo samo zanimanje za njegovo bistvo in kot esej se nam kajkrati ponuja to, kar ima le malo skupnega z njegovim pravim značajem. To pa ni nič drugega nego oseka, ki za njo pride zopet plima in z njo nov vzgon eseja. Kajti tam, kjer je nekoliko pravih stvarjalnih duhov položilo globoke temelje tej dragoceni slovstveni zvrsti, se bo bodočnost prej ali slej vrnila k njim in delala dalje na tej osnovi. In nihče ne dvomi, da bo njena zgornja stavba enako dobra in lepa, kakor so temelji.

Iz češkega rokopisa prevel B. Borke.